

הליכים משפטיים לתיקון עולם: פעילות המשפטית של התנועה הרפורמית בישראל

אורית קמיר

תקציר

במאמר זה אני מציעה לא לשפוט את פעילות המשפטית של התנועה הרפורמית בישראל מתוך המובן מאליו הישראלי בתחום יחסי הדת והמדינה; הקריטריון הראוי לבחינת הפעילות המשפטית הוא דווקא תפיסת עולמה הדתית הערכית של התנועה הרפורמית עצמה, שהיא יהודית ציונית ליברלית והומנית. השאלה שראוי לשאול איננה האם הפעילות הרפורמית המשפטית בישראל תרמה להגדלת מספר חבריה של התנועה וכוחה הפוליטי, אלא האם היא תורמת תרומה של ממש לתיקון עולם על יסוד ערכי השוויון, החירות, כבוד האדם והצדק החברתי. חלק ניכר מן הפעילות המשפטית של התנועה במאה ה־21 מיוחד למאבק נגד הדרת נשים. תביעות תקדימיות שיזמה התנועה וניהלה בתחום זה הניבו הישגים פורצי דרך ומחוללי שינוי. הן העלו את נושא הדרת הנשים על סדר היום הציבורי, והניבו פסקי דין תקדימיים שמהווים את התשתית המשפטית בתחום זה. פסקי הדין רגן, 'קולך' ורבים אחרים עוררו את מערכת המשפט הישראלית לקבוע שהדרת נשים היא אפליה מגדרית פסולה ואסורה. פסקי הדין מחזקים את שוויון האישה בישראל, את הצדק החברתי ואת הערכים הליברליים ההומניים של שוויון, חירות וכבוד האדם. הם שוללים כפייה דתית פנאטית ומונופול אורתודוקסי שמרני במרחב הציבורי בישראל. בכל אלה מקדמת התנועה הרפורמית את יהדותה כפי שהיא תופסת אותה, וכן את עשייתה הציונית. טוב תעשה התנועה אם תפיץ ברבים את הישגיה המשפטיים, וכיצד הם מבטאים ומגשימים את השקפת עולמה היהודית.

מילות מפתח: הדרת נשים, משפט, פסק דין, שוויון, תיקון עולם, תקדים

הצגת הנושא

בעת כתיבתם של דברים אלה נפל דבר: בג"ץ קיבל עתירות של המרכז הרפורמי לדת ומדינה, וקבע שעל המדינה להכיר בגיור רפורמי וקונסרוטיבי שנערך בישראל.¹ משמעותה של הפסיקה בפועל היא שמי שהתגיירו בקהילה רפורמית או קונסרבטיבית בישראל יוכלו להתאזרח מכוח חוק השבות כמו מי שהתגיירו ברבנות הראשית או בבית דין אורתודוקסי פרטי. זוהי ההכרה המשפטית החשובה ביותר במוסדות הקהילה הרפורמית בישראל כמי שמייצגת זרם יהודי לגיטימי.

פסק הדין והשיח שהוא עורר בציבור ובתקשורת התמקדו בשאלות כבדות משקל: האם הצליחה התנועה הרפורמית בישראל להתקבל במדינה כזרם יהודי לגיטימי? האם בג"ץ אימץ פלורליזם יהודי?² או אולי אין זה אלא ניצחון פירוס רשמי וקצר מועד, ובית המשפט קבעו רק משום שהרשויות המחוקקת והמבצעת סירבו במשך 16 שנה למלא את תפקידיהן ולהסדיר את סוגיית הגיור בחקיקה?³ האם יימחק ההישג הרפורמי מן המציאות במעשה חקיקה מטעם המפלגות הדתיות והחרדיות?

פסק הדין לא עורר דיון בתופעה של פעילותה המשפטית של התנועה הרפורמית בישראל. במאמר זה אני מתמקדת בדיוק בתופעה זו: בפעילות הרפורמית המשפטית המבוצעת מאז שנת 1987 בידי המרכז הרפורמי לדת ומדינה (לשעבר 'המרכז לפלורליזם יהודי'). המאמר בוחן פעילות משפטית זו בהקשר של השקפת עולמה של התנועה הרפורמית בישראל. אני מציעה בו קריטריונים להערכתה של פעילות משפטית זו ולהכרעה אם היא רצויה, נחוצה ומצליחה.⁴

- 1 העתירה הראשונה, בג"ץ 11013/05 נטליה דהן ואח' נ' שר הפנים ואח', הוגשה כבר בסוף שנת 2005.
- 2 'מנהלת המרכז הרפורמי לדת ומדינה הרבה נועה סתת, מסרה בעקבות פסק הדין: "בג"ץ עומד לצדם של נשים וגברים שבחרו להיות יהודים, וקבע שוב כי מדינת ישראל היא מדינת היהודים, וכי יש יותר מדרך אחת להיות יהודים"', בתוך: יהושע (ג'וש) בריינר, ג'די מלץ, אהרן רבינוביץ ויהונתן ליס, 'בג"ץ: יש להכיר ביהודים שעברו גיור רפורמי או קונסרבטיבי בישראל לפי חוק השבות', הארץ, 2.3.2021, <https://www.haaretz.co.il/news/law/1.9579586>. ראו גם אור קשתי, 'פסיקת בג"ץ בעניין הגיורים היא צעד בדרך לקידום הפלורליזם היהודי בישראל', שם, 2.3.2021, <https://www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.9580344> (כל ההפניות לאתרים במרשתת אוחזרו ב-14.9.2021).
- 3 ראו ניתוחו של פרופ' מרדכי קרמניצר במאמרו 'בג"ץ הגיור הראה כי הפוליטיקאים נמנעים שוב ושוב מהכרעה בשאלות דת ומדינה', שם, 2.3.2021, <https://www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.9581321>.
- 4 התנועה הרפורמית בישראל, כמו זו הקונסרוטיבית, עוסקת בתחומים רבים נוספים ופעילותה המשפטית איננה כמובן בלעדית. האפיקים האחרים, שבמאמר זה לא אדון בהם, הם הקהילתי והחינוכי. ראו דן פפרמן, זרמים בעלייה: היהדות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל, המכון למדיניות העם היהודי, ירושלים תשע"ט, <http://jppi.org.il/wp-content/uploads/2018/10/RisingStreamsHE>.

הדיון נפתח בהצגת הניתוח האקדמי המשפטי היסודי והחשוב של פעילותה המשפטית של התנועה הרפורמית – ניתוחו של אביעד הכהן – וקריאה ביקורתית שלו. לאחר מכן מוצגת בתמצית תפיסת עולמה של היהדות הרפורמית בישראל מנקודת מבטה שלה עצמה. על סמך אלה אני מציגה כיצד ראוי לבחון את התדיינותה המשפטית של התנועה לנוכח השקפת עולמה, ומציעה ניתוח שונה מזה של הכהן של פעילותה המשפטית. במחציתו השנייה של המאמר נסקרות התביעות המשפטיות שהגיש המרכז הרפורמי לדת ומדינה בעשור האחרון (העשור השני של המאה ה-21), ומנותחות על פי השקפת העולם הרפורמית והקריטריונים הנגזרים ממנה. הדיון מתמקד בקבוצת התביעות הגדולה ביותר שזכתה הן בהצלחה רבה הן בתהודה ציבורית ניכרת: התביעות נגד הדרת נשים מן המרחב הציבורי.

ניתוחו של אביעד הכהן את מדיניות ההתדיינות המשפטית של התנועה הרפורמית

המוסכמה האקדמית היא שמאמר נסמך על מחקרים רלוונטיים שקדמו לו, מסכמם, מציגם ומתייחס אליהם. הספרות האקדמית בנושא הנדון מסתכמת, למיטב ידיעתי, במאמר רחב יריעה שכתב אביעד הכהן בשנת 2013: 'בתי המשפט ובג"צ: תל פיות לתנועה הרפורמית?'.⁵ מן הראוי לכן לסקור אותו בקפידה.

הכהן מחלק את ההתדיינות המשפטית שיזמה התנועה לשני סוגים. אחד מהם הוא מכנה 'עתירות מגן', שתכליתן לקדם את השוויון בין הזרמים השונים, הן במישור הדתי המובהק (תפילת נשים בכותל, למשל), הן בחלוקת משאבים ותקציבים הניתנים על ידי המדינה. את הסוג האחר מכנה הכהן 'עתירות חרב', וטוען שתכליתן העיקרית לתקוף מוסדות וארגונים אורתודוקסיים בלי שלתנועה יהיה רווח מידי וישיר מתוצאות העתירה, אך בעיקרון יאפשרו לה להשיג הישגים ציבוריים ולקדם את סדר יומה.⁶

'עתירות המגן', לשיטתו של הכהן, כוללות ניסיונות להשיג הכרה ברבני התנועה הרפורמית כרושמי נישואין ולפרוץ את המונופול האורתודוקסי בתחום קביעת הכשרות, בתחום חלוקת חומר יהודי בנתב"ג ובתחום הפעלת בתי עלמין דתיים. 'עתירות המגן' כוללות גם ניסיונות

pdf. נושאים נוספים שלא יידונו במאמר זה הם ההיסטוריה של התנועה הרפורמית בישראל והסוציולוגיה שלה. לניתוח מפורט של נושאים אלה ראו ניקולא יוזגוף-אורבך, התנועה הרפורמית בישראל, רסלינג, תל אביב 2017.

5 אביעד הכהן, 'בתי המשפט ובג"צ: תל פיות לתנועה הרפורמית?', בתוך: אבינעם רוזנק (עורך), היהדות הרפורמית: הגות, תרבות וחברה, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, תל אביב 2014, עמ' 478-439.

6 שם, עמ' 451.

להשתמש במקוואות לשם הטבלת גרים וגרות על ידי התנועה; לשלב רפורמים במועצות הדתיות; להשיג הכרה של משרד הדתות בתנועה; להשתלב בקביעה 'מיהו יהודי' באמצעות גיור רפורמי; לתקצב בתקציב המדינה את פעילותם של רבני התנועה, את לימודי היהדות בבתי הספר של תל"י ואת בתי הכנסת של התנועה.⁷

'עתירות החרב' כוללות ביקורת על שימוש לא מפקח במשאבי ציבור לשם הסעת תלמידים לתלמודי תורה של החינוך העצמאי; דרישה להקפיא הליכי שיווק קרקעות לחרדים בלבד; תקיפת התבטאויות גזעניות ומסיתות של רבנים אורתודוקסיים; התנגדות למינוי דיינים המחזיקים בהשקפות עולם מחמירות בבתי הדין הרבניים; דרישה שכספי ציבור בתל אביב ובירושלים יחולקו שווה בשווה ולא יועברו רק לגופים חרדיים; חשיפת הסדר מיסוי שאיננו תקין של אדמו"ר חרדי.⁸

הכהן מציין שמרבית ההתדיינויות המשפטיות משני הסוגים לא השיגו את מבוקשן: חלקן נדחה בידי בתי המשפט וחלקן התקבל בידי השופטים חלקית לפחות, אך הרשויות המבצעות, שבהן רב כוחם הפוליטי של הגופים האורתודוקסיים, 'מסמסו' גם אותן בדרכים יצירתיות. זאת ועוד, ההשקעה האדירה של התנועה הרפורמית בפעילות המשפטית לא הניבה גידול במספר חברי התנועה בארץ או בהיקף פעילותה, ולא הצליחה לגרום לרעיונותיה 'להכות שורשים של ממש בחברה הישראלית'.⁹ בהתחשב בכל אלה הפעילות המשפטית, המסתכמת ב'הרבה רעש וצלצולים', אינה מוצדקת, לדעתו.¹⁰ ואולי חמור מכך: 'זירת המאבק המשפטי שנוצרה בבג"ץ ניתקה למעשה את התנועה משדה המערכה האמיתי שלה: החברה והפוליטיקה, השדות שבהם אפשר לנהל מאבק ממשי לשינוי המציאות. ההישגים המועטים בבג"ץ מתגמדים לנוכח אי יכולתה של התנועה לקנות אחיזה ממשית בחברה הישראלית בכלל ובשדה החיים הדתיים שבה בפרט'.¹¹

הכהן מצייע שבמקום 'להתנחל' במסדרונות בג"ץ ולחזק את תדמית ה'מפסידן' שלה, 'חלופה מוצלחת לפעילותה המשפטית האינטנסיבית [של התנועה] הייתה עשויה להיות פעולת שיווק אקטיבית של פעילות התנועה, לא רק במישור הדתי הצר, כגון תפילות החגים ועריכת טקסים, אלא במישור חברתי רחב יותר'.¹²

7 שם, עמ' 451-461.

8 שם, עמ' 461-464.

9 שם, עמ' 465.

10 שם, עמ' 462.

11 שם, עמ' 473. על השאלה 'מדוע פנתה התנועה מפעילות באפיק התרבותי-החינוכי, שהיא הפעילות הטבעית לכל תנועה דתית, לאפיק המשפטי?' (עמ' 440), משיב הכהן שהתנועה התפתחה לפעול באפיק המשפטי משום שזה מקנה לתובע שליטה יחסית בהליך, מבטיח לו הד תקשורתי רב, מסתיים במהירות יחסית ומאפשר שינוי חברתי רחב היקף (עמ' 469-470).

12 שם, עמ' 475.

כנקודת מוצא לדיון שונה בפעילותה המשפטית של התנועה הרפורמית אני מבקשת תחילה לחשוף את ההנחות שעליהן נסמכות הקביעות הביקורתיות ההחלטיות במאמרו של הכהן, ולהציב לצידן סימני שאלה.

הכהן מניח שפעילותה 'הטבעית' של כל 'תנועה דתית' היא 'תרבותית-חינוכית'.¹³ עוד הוא מניח שהתדיינות משפטית איננה פעילות 'תרבותית-חינוכית', ולכן היא איננה 'טבעית' לשום תנועה דתית, לרבות הרפורמית. הכהן מניח גם שמטרות התדיינותיה המשפטיות של התנועה הרפורמית בישראל הן בהכרח להשיג 'תוצאות מעשיות'¹⁴ ולהגדיל את מספר חבריה.¹⁵ מכך הוא גוזר שהצלחת פעילותה המשפטית נמדדת במספר המצטרפים החדשים לתנועה בעקבות פעילות זו. מיעוט 'התוצאות המעשיות' והמצטרפים החדשים מעיד, לשיטתו, על כישלון ההשקעה בהתדיינות המשפטית. הנחה נוספת היא שניסיונות לקעקע את המונופול האורתודוקסי על שירותי דת שונים הם בבחינת ניסיונות כושלים ל'הגנה עצמית' של התנועה הרפורמית, ואילו העמידה על החלת כללי מנהל תקין על שירותים לציבור החרדי היא בבחינת מתקפה המונעת מקנאה ותאוות נקם בנהנים העיקריים מהצלחתה של האורתודוקסיה בישראל.¹⁶ לבסוף, הכהן מניח שמאבקים על הקצאה שוויונית ושקופה של תקציבי מדינה אינם בבחינת נושאים 'חברתיים', ואינם מקדמים 'זכויות חברתיות'.¹⁷

הנחות אלה שבבסיס ניתוחו של הכהן והביקורת שהוא מותח, כולן אפשריות, אולם בשום אופן אינן מתחייבות או בלעדיות. מדוע לבחור דווקא בהן, ולא באחרות תחתיהן? הכהן אינו נוגע בכך, אינו מסביר ואינו מצדיק. אני סבורה שהנחותיו נגזרות מן המובן מאליו בשיח הישראלי ומתיישבות עמו, ולכן הן שקופות לכותבים ולקוראים ישראלים המקבלים את השיח הנוהג ללא עוררין. שיח זה מבטא את התנהלותה של האורתודוקסיה היהודית בישראל ביחסיה עם המדינה: העמדת הפעילות היהודית הדתית בישראל על קיום טקסי פולחן דתיים; ייצוג פוליטי של קהילות חרדיות ודתיות הלכתיות; קידום האינטרסים המגזריים של קהילות אלה כפי שקובעים אותם ממסדים רבניים והתעלמות מתפיסות וצרכים של האוכלוסייה בישראל (למשל בנוגע לנישואין וגירושין אזרחיים ולתחבורה ציבורית בשבת). אולם תפיסות שגורות אינן הכלים שראוי לבחון באמצעותם רפורמה שנועדה לשנות מהותית לא רק תכנים אלא גם, במידה רבה, את התפיסות השגורות עצמן, את המסגרת ואת כללי השיח וההתנהלות. המובן מאליו היהודי, המגלם את התנהלותה של האורתודוקסיה בישראל, אינו אמת מידה סבירה לבחינת תנועה יהודית שקוראת תיגר על האורתודוקסיה והתנהלותה ומציעה להן תחליף.

13 עמ' 440.

14 עמ' 472.

15 עמ' 465.

16 שם, עמ' 451-462.

17 שם, עמ' 477.

למה הדבר דומה? לשימוש בנורמות פטריארכליות נוהגות לשם בחינתה של אישה פמיניסטית, העומדת על זכותה לשלב חיי משפחה עם קריירה מקצועית ולהתנהל בדרך ההולמת את אישיותה. מאליו מובן שעל פי נורמות שגורות היא תצא חסרה בכל מובן. כדי לעשות עמה צדק, ראוי לבחון את התנהלותה לנוכח הגיונה ומטרותיה של השקפת העולם שהיא מחזיקה בה ומנסה לקדם. יש ערך בהשוואה של השקפת עולמה הפמיניסטית לזו הפטריארכלית שעליה היא מערערת, ויש חשיבות בזיהוי יתרונות וחסרונות אפשריים של כל אחת מהן מנקודת מבט ביקורתית חיצונית להן. אך הבלעת הפער בין השקפות העולם והסתמכות לא־מודעת על זו הפטריארכלית מונעות הבנה והערכה של ההתנהלות הפמיניסטית לנוכח ערכיה ומטרותיה. כך גם בנוגע להערכת פעילותה המשפטית של התנועה הרפורמית ביחס למובן מאליו הישראלי, הכרוך עדיין ללא הפרד בהתנהלותה של האורתודוקסיה בישראל.

גישת הכהן אינה מתייחסת ברצינות להשקפת עולמה של התנועה הרפורמית כפי שהיא מציגה אותה, ולכן אינה בוחנת את פעילותה המשפטית של התנועה על פי האידאליים והמטרות שזו מגדירה ומציבה לעצמה. כבסיס לגישה שונה אפתח בסקירת השקפת העולם של התנועה הרפורמית בישראל, כפי שזו מוצגת באתר התנועה.¹⁸

עיקרי היהדות הרפורמית בישראל על פי כתביה

אתר התנועה הרפורמית של ישראל מכיל, בין השאר, את מצעה.¹⁹ שלושה מסעיפיו של המצע נוגעים בייחוד לעניינינו, ואני מביאה אותם כלשונם, בשלמותם, כדי שיבטאו את המינוחים וההדגשים שהתנועה בחרה להציג בהקשרם:

אדם

כל בני האדם נבראו בצלם האלוהים, שווים זה לזה ובעלי זכות לכבוד ולחירות. כל הבחנה המפלה בני אדם על בסיס אמונה, מוצא, מין ואורח חיים הנה פגיעה בצלם האלוהים ובנוכחותו בחיינו. במשך הדורות למדה האנושות, ועודנה לומדת, להכיר בעליונותה של חירות האדם ובזכותו לעצב את אורחות חיינו בגבולות המוסר והכבוד לכל הברואים. היהדות המתקדמת שואפת לעגן הכרה זו בעולמה של היהדות ולעצב את אורח החיים היהודי לאורה. חיינו של כל אדם ופועלם של אנשים במסגרת כל קהילה ולאום – ראוי להם להיות מונחים על ידי עקרונות אלה.

<https://www.reform.org.il/Heb/IMPJ/Articles.asp> 18

<http://www.reform.org.il/Heb/IMPJ/platform-source.asp> 19

צדק, מוסר ותיקון העולם

נאמנה לרוחה של תורת ישראל וממשיכה את דרכם של נביאי העם, רואה היהדות המתקדמת בכינונה של חברה צודקת ומוסרית את הייעוד העיקרי והנצחי של דרכנו הדתית. כיהודים המגשימים בחייהם את חזון שיבת ציון, אנו מאמצים את הרעיון המקראי בדבר הזיקה ההדוקה בין דמותה של חברתנו לבין זכותנו על הארץ ואת גישת נביאינו המבכרת את מעשי הצדק והחסד על פני הטקס ומעשה הפולחן.

היהדות המתקדמת שואפת לחדש את תפקידה ההיסטורי של הנבואה כמתריעה בשער' על עוולות חברתיות קשות ועיוותי דין, ולהרים את קולה של מורשת ישראל כנגד תופעות אלו. אנו מחויבים לפעול, יחד עם שותפים רבים, לצמצום של הפערים בחברתנו ולביצורה של תחושת האחרייות ההדדית. בהתבססותם של פערי הכנסה והשכלה, הקשורים פעמים רבות למוצא עדתי ולאומי, אנו רואים סכנה מוחשית לחוסנו המוסרי והקיומי כחברה.

ציוויה של תורת משה: 'צדק צדק תרדוף' משתלב עם חזונה של מגילת העצמאות, ככתוב: 'מדינת ישראל תהיה מושתת על ערכי החירות, הצדק והשלום לאור חזונם של נביאי ישראל'. שילוב זה עומד לנגד עינינו כיהודים מתקדמים במדינת ישראל.²⁰

שוויון בין המינים

השוויון בין המינים הנו ערך יסוד בדרכה הדתית של היהדות המתקדמת מראשית ימיה. שאיפתנו לשותפות מלאה ושוויונית בין גברים ונשים באה לידי מימוש בכל תחומי החיים, ובכללם החיים הדתיים והקהילתיים. בין ביטוייה: ביטול מוחלט של ההבחנה בין גברים ונשים בתחום קיום המצוות, הטמעת ערך השוויון בלשון התפילה, בניית מערכת שוויונית של טקסי מעגל החיים ושותפות מלאה בתפקידי ההנהגה הרבנית, הקהילתית והמקצועית.

מיום שקמה היהדות המתקדמת והכריזה באומץ על שוויון זכויותיה וחובותיה של האישה, הועשרו חיינו היהודיים בממדים רבים ומגוונים. המאמץ להשגתו של שוויון מלא בין המינים וביצור ההגנה על זכויות הנשים הוא מדגליה העיקריים של היהדות המתקדמת בישראל.

20 ניסוח נוסף של נקודה זו מופיע תחת 'תפיסת יסוד ומצע' שבאתר: מסורת של תיקון עולם 'ברוך חזונם של נביאי ישראל, מדגישה היהדות המתקדמת את המצוות שבין אדם לחברו, את ערכי המוסר ואת החתירה לתיקון עולם ולצדק חברתי וסביבתי. היהדות המתקדמת חותרת לכינונה של חברת מופת דמוקרטית במדינת ישראל, המקדמת אחריות חברתית ושוויון הזדמנויות, הנוהגת בשוויון בין כל אורחיה ותושביה ומגנה על זכויות האדם, ובכללן הזכות לחופש דת, חופש מדת וחופש מצפון'.

<http://www.reform.org.il/Heb/IMPJ/platform.asp>

כל אחד משלושת הסעיפים הללו קובע ערך הומני ליברלי מודרני כעיקר דתי של היהדות הרפורמית. כך מעצבת הרפורמה בישראל את היהדות כדת הנאורות, ובד בבד קובעת את ערכי הנאורות כעיקרים יהודיים דתיים.

קישור בין צלם אלוהים ובין זכויות האדם

תפיסת האדם כצלם אלוהים היא אמונה יהודית מרכזית שעוצבה במאות הראשונות לספירה.²¹ במקורה היא מייחסת לאדם ניצוץ של קדושה אלוהית המשתקפת בצלמו של האל הטמון באדם ומקדשת אותו. קדושה אלוהית זו שבאדם מכוננת חובה אוניברסלית לנהוג באדם, כל אדם, כפי שראוי לנהוג במי שמכיל קורטוב של אלוהות. במקומות אחרים פירטתי כיצד אמונה דתית זו משווה לאדם ערך מטפיזי שכיניתי 'הילת כבוד' (glory).²² בעידן המודרני שחררה הגות פילוסופית ומשפטית את ערך האדם מתלותו בקדושה האלוהית, ושיוותה לו 'קדושה אנושית' הקשורה במעמדו כסובייקט (ולא כאובייקט). ערך אנושי זה, שבאנגלית מכונה human dignity ובעברית אני מכנה אותו 'כבוד סגולי', הונח בבסיסן הרעיוני העכשווי של זכויות האדם.²³ ההכרזה האוניברסלית של האו"ם בדבר זכויות האדם משנת 1948 קובעת כי כל בני האדם הם בעלי כבוד סגולי זהה, וממנו נגזרות זכויות האדם הבין-לאומיות, המחייבות את כל המדינות.

ברוח המודרנה קוראת היהדות הרפורמית בישראל את הכבוד הסגולי, על זכויות האדם הנגזרות ממנו, אל עיקר האמונה היהודי של הילת כבוד. מעתה צלם האל שבאדם מקנה לו 'קדושה חילונית', וזו מעניקה לו את מכלול החירויות וסוגי השוויון המרכיבים את זכויות האדם. במילים אחרות: ההכרזה האוניברסלית של האו"ם, וחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו שנחקק בהשראתה, נעשים לעיקר דתי של היהדות הרפורמית בישראל. כך מחויבותה של הרפורמה הישראלית לכבוד האדם, חירותו ושוויון זכויותיו היא מחויבות דתית מרכזית.

21 יאיר לורברבוים, **בצלם אלוהים: הלכה ואגדה**, שוקן, ירושלים 2004.

22 Orit Kamir, *Betraying Dignity: The Toxic Seduction of Social Media, Shaming, and Radicalization*, Fairleigh Dickinson University Press, Rowman and Littlefield, London 2020, p. 49

23 שם, פרק רביעי. בעברית ראו למשל אורית קמיר, 'זכויות כבוד סגולי וזכויות כבוד מחיה: הצעה להמשגה של זכויות', **עלי משפט**, 13 (תשע"ו), עמ' 37-63.

קישור בין התנהלות מוסרית, 'תיקון עולם' וציונות: הזכות על הארץ

תוכחות הנביאים העבריים, כפי שהן מוצגות בספרי המקרא הקרויים על שמם, דורשות מבני ישראל לקיים חברת מופת מוסרית: לבער מקרבם ניצול, עושיק, פוגענות, כוחנות ושחיתות, ולהבטיח צדק, חמלה וחסד גם לחלשים ביותר בחברה, שאינם יכולים לדרוש אותם לעצמם. הנביאים מאיימים שאם בני ישראל לא יקיימו חברה מוסרית, הם יובסו בידי אויביהם ו'יִנְתְּשׁוּ מֵעַל אֲדָמָתָם' (עמוס ט, טו). התנועה הרפורמית בישראל מאמצת תפיסה נביאית זו, וכורכת את זכותו של העם היהודי למדינה יהודית בארץ ישראל עם קיומה של מדינת ישראל כחברה מוסרית, צודקת וחומלת במושגי העת הזאת, כלומר מדינת רווחה דמוקרטית ליברלית. בלשון היהדות הרפורמית: 'תיקון עולם'. זאת ועוד, התנועה משליכה תפיסה זו על ההכרזה על הקמת המדינה, ומאמצת מסמך זה בפרשנות זו כחלק ממשנתה היהודית. הכרזת המדינה קובעת 'מדינת ישראל תהיה מושתתת על ערכי החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל'.²⁴ התנועה הרפורמית בישראל מפרשת שקביעה זו מבטאת קשר בין מוסריותה של המדינה ובין זכות קיומה. היא מאמצת את הכרזת המדינה בפירושה זה כחלק ממשנתה היהודית. בתוך כך מגדירה התנועה מחדש את הציונות ואת עצמה כציונית: קיומה של המדינה היהודית, ישראל, מחייב שיפור חברתי מתמיד וחתירה בלתי נלאית לקיום מוסרי. אלה המצוות שהתנועה הרפורמית בישראל מחויבת להן ופועלת במסירות לקידומן. כך המחויבות הרפורמית לציונות כצדק חברתי בישראל היא מחויבות דתית מרכזית.

שוויון בין המינים

עיקר זה מוצג ככזה שאינו מצריך עיגון או הנמקה. שוויון מלא בין המינים, כלומר ביטול מוחלט של כל הפליית נשים בכל תחומי החיים, מוצג כערך עליון של התנועה הרפורמית מראשית קיומה, והענף הישראלי מאמצו ללא עוררין.

24 במקורה משלבת קביעה זו אימוץ תכתיב שהכתיב האו"ם למקימי המדינה עם התייחסות עצמאית למורשת ישראל. האו"ם הוא שדרש ממקימי המדינה להכריז שמדינת ישראל תהיה מושתתת, בין השאר, על ערכי החירות, הצדק והשלום, כפי שנקבעו במסמכי האו"ם. כותבי ההכרזה קיבלו את הדרישה, אך העדיפו להדגיש שמקור הערכים האוניברסליים הוא במורשת ישראל, וממנה הם שואבים אותם. ראו הצגה מפורטת של טיעון זה במאמרי, 'למגילה יש שתי פנים: סיפורן המזור של "הכרזת המדינה הציונית" ו"הכרזת המדינה הדמוקרטית"', *עיוני משפט*, כג (2000), עמ' 473-538.

לצד המצע מציג אתר התנועה הרפורמית בישראל שורה של דברי הגות שחיברו פרופ' מיכאל קליין,²⁵ פרופסור מיכאל מאיר,²⁶ ד"ר מיכאל לבני,²⁷ גדעון אלעד,²⁸ הרב מרדכי רותם,²⁹ הרב מאיר אזרי,³⁰ והרב גלעד קריב³¹ – ראש התנועה הרפורמית בישראל מאז שנת 2009 וחבר כנסת מטעם מפלגת העבודה משנת 2021. כל הכתבים מציגים מחויבות יהודית, דתית, אמונית מלאה לערכי הקדמה, הפלורליזם, השוויון,³² החירות והרב־תרבותיות. כולם מצהירים ששינוי והתחדשות הם ערכי ליבה של התנועה, ומדגישים שהיהדות הרפורמית מאמינה בעיצובה העדכני של היהדות בכל זמן ומקום, וסולדת מקפיאה על השמרים ומהתאבנות, שכן הם עושים את היהדות לבלתי רלוונטית ונוטלים ממנה את חיותה. אם כן, מצעה של התנועה הרפורמית בישראל ודברי ההגות של ראשיה משרטטים תמונה של השקפת עולם יהודית שונה מאוד מזו האורתודוקסית השגורה והרווחת בישראל. על פי הצגתה העצמית, זו יהדות המכבדת את צלם אלוהים שבאדם על ידי קידוש חיי אדם, כבודו האנושי הסגולי (human dignity), חירותו, שוויונו וזכויות האדם הנגזרות מערכי ליבה ליברליים הומניים אלה. הדבקות באוטונומיה של כל אדם לקבוע את אורחות חייו ובזכותו להחליט כיצד מתבטאת יהדותו, הם חלק מעיקרי האמונה של יהדות זו. לכן הדמוקרטיה, האוניברסליזם והפלורליזם הם נשמת אפה, והיא מחויבת לאפשר אותם, להגן עליהם ולקדםם. זו יהדות המבקשת לקעקע כל העדפה שחוקי המדינה או נורמות מקובלות מעניקים לקבוצה חברתית, פוליטית או דתית כלשהי, ולבטל כל מונופול, לרבות כל מונופול דתי. הדבקות בשוויון המלא בערכם של כל בני האדם מובילה יהדות זו, על פי עדותה,

<http://www.reform.org.il/Assets/refromaniklein.pdf> 25

<http://www.reform.org.il/Assets/refrom-basics-kariv.pdf> 26

<http://www.michael-livni.org/index.php/2019-09-23-12-18-11/2-uncategorised/51-2019-09-23-12-27-07-2021> 27

<http://www.reform.org.il/Assets/refromgideonelad.pdf> 28

<http://www.reform.org.il/Assets/refromliberaljudaismrotem.pdf> 29

<http://www.reform.org.il/Assets/refromgateazari.pdf> 30

<http://www.reform.org.il/Assets/refromsocialjusticekariv.pdf> 31
<http://www.reform.org.il/Assets/refromdatumedinah.pdf> 32

בשונה מההצהרות החוזרות ונשנות למחויבות התנועה לשוויון בין המינים, כמעט את כל כתבי ההגות המופיעים באתר התנועה כתבו גברים. מתוך 15 המאמרים המופיעים בדף 'מאמרים וחומרי הגות' שבאתר התנועה, רק אחד נושא את שמה של כותבת אישה, תמר דובדבני, ועניינו 'הקולות הנשיים בתפילה היהדות המתקדמת'. <http://www.reform.org.il/Assets/refromequalityduvdevani.pdf>. מאמר נוסף, 'עקרונות יסוד ומצע למציאות ישראלית חדשה', המופיע תחת השם 'המרכז הרפורמי לדת ומדינה', נושא את שמותיהם של גבר (גלעד קריב) ואישה (ענת הופמן). <http://www.reform.org.il/Assets/refromdatumedinah.pdf>

לשלול שליטה מוחלטת כל הפליה. היהדות הרפורמית בישראל מאמינה בשוויון מלא בכל תחומי החיים של נשים וגברים, להט"ב, יהודים ולא יהודים ויהודים מסוגים שונים. מחויבותה הציונית של התנועה הרפורמית בישראל באה לידי ביטוי באמונה שהזכות (המוסרית) למדינה יהודית בארץ ישראל נקנית במאבק ישראלי לתיקון עולם, כלומר בעבודה למען צדק חברתי בישראל, לרבות ביעור עוולות, דיכוי, שחיתות ופערים חברתיים מכל סוג. התנועה מחויבת, על פי תפיסתה העצמית, לשפר את תנאי חייהם של כל מי שסובלים מקיפוח, ולשפר את המבנים והממסדים המדיניים והציבוריים כדי שאלה יאדירו צדק חברתי ולא ימנעו אותו. היא מחויבת לפעול למען המוחלשים ביותר, כמו גם למען כבודו הסגולי של כל אדם, חירותו ושוויון זכויותיו. רק עבודה מעשית ממשית למען ערכים אלה (ובכך להגנת צלם האלוהים שבאדם) היא הגשמת הציווי המוסרי המקנה זכות למדינה יהודית בארץ ישראל.

בשל כל אלה, התנועה הרפורמית בישראל ביקורתית מאוד בנוגע לממסד האורתודוקסי, שחוקי המדינה, פרשנותם השגורה וכוחן הפוליטי של המפלגות הדתיות והחרדיות מעניקים לו שליטה בחייהם של ישראלים יהודים, בין שהם מעוניינים בכך ובין שלא. התנועה שוללת מכול וכול את המונופול שממנו נהנה ממסד זה ואת הכפייה הדתית שהוא מחיל על יהודים בישראל תוך כדי שימוש בכוחם של המדינה, חוקיה, תקציביה ורשויותיה. היא שוללת את תפיסתו המונוליטית את היהדות, את מה שהוא בעיניה האנכרוניזם המאובן שלו, את התמקדותו בפולחן במקום בצדק ויושר ואת ההעדפה, ההפליה, קהות הלב והשחיתות המאפיינות חלק מהתנהלותו. התנועה הרפורמית בישראל רואה בעמדות רבות של הממסד האורתודוקסי פגיעה במה שהיא מגדירה ערכי הליבה של היהדות: כבוד סגולי, חירות ושוויון אוניברסליים ופלורליזם. היא יוצאת חוצץ נגד גילויים של שוביניזם, גזענות והפליית להט"ב בקרב אנשי הממסד הרבני. אלה פסולים בעיניה לא רק לגופם, אלא גם משום שכשאנשי דת יהודים מביעים אותם, הם מסלפים ומבזים את היהדות ויוצרים רושם מוטעה ומטעה (בעיני התנועה) כאילו היהדות האמיתית והיחידה היא מיושנת, מסוגרת ופוגענית.

בשם ערך הפלורליזם הדתי ולמען זכותם של כל ישראלית וישראלית לבחור בחירה חופשית את התנועה היהודית שהם מבכרים, דורשת התנועה הרפורמית ממדינת ישראל הכרה גם בדרכה היהודית. היא דורשת מן המדינה יחס מכבד ושוויוני לזה שמקבלת האורתודוקסיה (כל עוד המדינה מעניקה יחס כזה לאורתודוקסיה). בין השאר היא דורשת שרבני קהילותיה יוכרו ויתקצבו כשם שמוכרים רבני קהילות אורתודוקסיים. היא דורשת הקצאת קרקעות לבתי הכנסת של קהילותיה, הכרה בנישואים, בגירושים ובגיורים שרבניה עורכים, לימודי יהדות פלורליסטיים במערכת החינוך הממלכתית ותקצוב מדינה שוויוני לרבניה ולשאר מוסדותיה.

כיצד לבחון את ההתדיינות המשפטית של התנועה הרפורמית לנוכח השקפת עולמה

אני מציעה לבחון כל אחת מן ההתדיינות המשפטיות שמנהל המרכז הרפורמי לדת ומדינה, כמו גם את המכלול, לנוכח השקפת העולם המוצהרת של היהדות הרפורמית, כפי שהיא מסוכמת בסעיף הקודם. כדי לחדד ולדייק, אפשר לבדוק בכל התדיינות אילו ערכים של התנועה הרפורמית היא משרתת. בדיקה כזאת יכולה לשמש תחליף לרשימת המבחנים שאביעד הכהן משתמש בהם כדי להעריך התדיינות אלה.³³

נבחן לדוגמה את הדרישה להעמיד רבני ערים אורתודוקסיים לדין משמעתי בגין התבטאויות גזעניות במסגרת תפקידם. הכהן מסווג דרישות כאלה כ'עתירות חרב', שנועדו לנגח את היריב האורתודוקסי ולזנב בו. אם בוחנים אותן מתוך השקפת העולם הרפורמית, אפשר לראות בהן ביטוי לשבעה ערכי ליבה של התנועה: גינוי הגזענות, קידום השוויון והכבוד הסגולי האוניברסלי, הגנה על מיעוט מאוים, הגנה על שמה של היהדות מפני הוצאת דיבתה רעה, שיפור המנהל הציבורי ותיקון עולם ציוני. דומה שתביעה המגלמת שבעה ערכי ליבה של התנועה התובעת מקדמת את ערכיה והשקפת עולמה, והיא ראויה ואולי אף מתבקשת מנקודת המבט של מימוש חזונה. ייתכן שתביעה כזאת אינה מקדמת צדק חברתי במובן הצר של המושג (צמצום פערים כלכליים), אך יש בה נקיטת עמדה מוסרית ותיקון עולם, וככל שהיא תומכת במיעוט מאוים וקוראת תיגר על גזענות כלפיו, היא תורמת לעשיית צדק חברתי. זה המקום לציין שתביעות בשם ערכי הליבה של התנועה היהודית הרפורמית בישראל אינן יכולות להוביל להתנגשות בין דת ומדינה, או בין יהדותה של המדינה לאופיה הדמוקרטי הליברלי. זאת מפני שהתנועה הרפורמית מקדשת הן את ההיבט היהודי הן את זה הדמוקרטי, ולמעשה היא צורפת אותם יחדיו, כך ש'יהודי' משמעו עבודה גם דמוקרטי-ליברלי. כל ערך מוסרי וחברתי שהתנועה הרפורמית עומדת עליו כיהודי הוא בהכרח גם ערך שאפשר למצוא בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו או בחוקה הלא כתובה של זכויות האדם בישראל.

האם הצלחתה של תביעה כזאת להשיג את הסעד המשפטי המבוקש צריכה להשליך על הצדקתה? כלומר: האם ראוי לשפוט התדיינות כזאת לשלילה אם לא השיגה את המבוקש ולא הניבה הליכי משמעת וענישה הולמת של רבני ערים? לנוכח עקרונות הליבה של התנועה, שההליך המשפטי מגלם ומנכיח, נראה שהצלחה מעשית בפועל אינה קנה מידה הולם להערכתו. תיקון עולם הוא מאבק למען הטוב, ניסיון לשפר, וערכו טמון במעשה עצמו ולא רק בתוצאתו המיידית. יתרה מזאת, התהודה שמקבלים מעשים כאלה, המסמנים סירוב להתקרנף, גם היא עשייה חברתית חינוכית.

33 אפשר ורצוי להשוות את השקפת העולם של היהדות הרפורמית עם זו האורתודוקסית מנקודת מבט חיצונית לשתייהן, אך השוואה כזאת חורגת מגבולותיו של דיון זה.

לבסוף, האם ראוי לשפוט תביעה כזאת על פי מספר המצטרפים לקהילות הרפורמיות שהניבה? גם כאן דומני שלנוכח השקפת העולם הרפורמית, תוצאה מעשית מספרית כזאת אינה גורלית, ואפשר אף לטעון שאינה ממין העניין. המאבק בגזענות, בהפליית מיעוטים ובהשחרת שמה של היהדות חשוב דיו גם אם לא יוסיף לתנועה ולו מצטרפת אחת. עצם תיקון העולם הוא שחשוב לרפורמה היהודית, וחשוב להפיץ את בשורת התיקון בקרב כלל היהודים וכלל בני האדם, בין שהם משלמים מסי חבר ובין שלא.

אני מציעה לבחון בחינה דומה כל אחת מן ההתדיינויות הרפורמיות שהכהן מונה לנוכח ערכי התנועה שהיא מגלמת ומקדמת. בחינה כזאת מביאה למסקנה שכל אחת מהן, וכולן כמכלול, מבטאות את השקפת העולם הרפורמית בישראל, מגלמות מה שהיא תופסת כתיקון עולם ומקדמות ערכים ועיקרי אמונה של התנועה. במסגרת זו מבחנים חיצוניים כמו מידת הצלחתה המעשית של כל התדיינות או מספר המצטרפים שהגיעו אל התנועה בעקבותיה, אינם גורליים להערכתה.

ניתוח פעילותו המשפטית של המרכז הרפורמי לדת ומדינה בעשור האחרון

ביקורתו של אביעד הכהן נוגעת לפעילותו המשפטית של המרכז הרפורמי לדת ומדינה עד שנת 2013, שבה נכתבה. לצד הצעת קריטריון חלופי לבחינת פעילותו של המרכז, מן הראוי לסקור את הפעילות המשפטית מאז שנת 2013, ולנתח את המגמה המסתמנת בה. סעיפיו הבאים של פרק זה מציגים, מנתחים ומעריכים את פעילות המרכז עד ראשית שנת 2021. באתר המרכז הרפורמי לדת ומדינה מוגדרות כיום שש משימות מרכזיות:

1. מאבק בהקצנה הדתית ובהדרת הנשים במרחב הציבורי;
2. מאבק בגזענות ובהסתה ויצירת מרחב ציבורי בטוח בעבור יהודים וערבים כאחד;
3. מאבק למען חופש דת וביטול המונופול האורתודוקסי;
4. הבטחת שוויון זכויות לכל הזרמים היהודיים במדינת ישראל;
5. מאבק בחקיקה אנטי־דמוקרטית;
6. שילוב האוכלוסייה החרדית בחברה הישראלית.³⁴

34 המרכז מציג את עצמו כך: 'המרכז הרפורמי לדת ומדינה מחויב לקידום פלורליזם יהודי והגנה על חופש הדת בישראל, ופועל ליצירת דמוקרטיה ישראלית, המבוססת על עקרונות של צדק חברתי ושוויון. בהיותו חלק בלתי נפרד מן התנועה הרפורמית, מציג המרכז חזון למדינת ישראל המקדש את אופייה היהודי מבלי להתפשר על ערכים הומניסטיים ודמוקרטיים. המרכז מבקש להדהד את הערכים העולים ממגילת העצמאות של ישראל, לחזק את יסודות החירות, הצדק והשלום, ואת השמירה על

רשימת משימות זו מאפשרת למרכז ליזום ולנהל התדיינות משפטיות שכל אחת מהן וכולן כאחת מבטאות ביטוי מיטבי רבים מערכי הליבה של התנועה הרפורמית בישראל, כפי שהוצגו בסעיפים הקודמים. כלומר ההתדיינות המשפטיות מממשות את החזון הרפורמי הישראלי, את מצע התנועה, את ערכיה ואת יהדותה.

השוואה בין התיקים שבהם טיפל המרכז בעבר ובין אלה שהביא לבתי המשפט בעשור האחרון מלמדת, בראש ובראשונה, על מגמה של התמקדות: במקום לעסוק במגוון גדול של סוגיות, דומה שהמרכז התכנס לנושאים שהמאבק המשפטי עליהם משקף באופן המובהק והמדויק ביותר את ערכי הליבה של התנועה הרפורמית בישראל. נוסף על כך עסק המרכז פחות בנושאים פולחניים הלכתיים ויותר בנושאים חברתיים. הכהן טען שפעילותה המשפטית של התנועה עד שנת 2013 לא התמקדה בצדק חברתי אלא 'דווקא בסוגיות "הלכתיות", כגון כשרות, גיור, נישואים וגירושים. עתירות התנועה בנושאים אלה זכו להד רב, אך בזירת המאבק המשפטי על מימוש זכויות חברתיות – המצוות שבין אדם לחברו – קולה כמעט לא נשמע'.³⁵ בעשור שאחרי שנת 2013 המגמה התהפכה.

זאת ועוד, הסוגיות המשפטיות שהמרכז בחר לטפל בהן בשנים אלה מטרידות מאוד את הציבור הליברלי בישראל (דבר שלא בהכרח היה נכון בנוגע לחלק לא מבוטל מהתביעות שהוגשו בעבר). המרכז בחר להתמקד בסוגיות המתעוררות עקב סטייה בוטה מעקרונות הליבה של מדינת ישראל כפי שהם קבועים בהכרזת המדינה שלה, והשלטה חד-צדדית של תפיסת עולם המתנגשת במובהק עם ערכי הנאורות, המודרנה והליברליזם על כלל הציבור. עניין הציבור בסוגיות אלה נעוץ בעיקר בכך שהן משקפות שינוי זוחל אך דרמטי המתחולל בישראל ומבטא את צמצום הדמוקרטיה הליברלית ופגיעה בקדימותם של הכבוד הסגולי וזכויות האדם. לבסוף, הסוגיות שהמרכז בחר לעתור ולתבוע בגינן בעשור האחרון הן כאלה שבתו המשפט התקשו מאוד לדחות, ולכן הם שבו ופסקו לטובת המרכז. זכויות החוזרות ונשנות של המרכז מבססות מסד פסיקה גדל והולך, ומסד זה מגבש משנה סדורה של הגנה משפטית על הדמוקרטיה הליברלית ועל זכויות האדם הכרוכות בערכי הכבוד הסגולי, החירות והשוויון. יתרה מזאת, מסד הפסיקה משפיע השפעה ממשית וניכרת על המציאות המשפטית והחברתית בישראל. הוא מאפשר לגורמים נוספים מכל שדרות הציבור לתבוע בעניינים הקשורים בדמוקרטיה הליברלית ובערכי הליבה שלה, ומבטא זיקה בין המאבק על ציונה הליברלי היהודי של המדינה ובין התנועה הרפורמית.

השוויון החברתי והפוליטי המלא של כל אזרחיה, ללא הבדל גזע, אמונה או מין. [...] המרכז הרפורמי משתמש בכלים משפטיים, קידום מדיניות ציבורית וחקיקה בנושאים עליהם הוא מבקש להשפיע, לצד פעילות ציבורית שתכליתה להשפיע על דעת הקהל הישראלית ולהניע את הציבור לפעולה'.
<https://www.datumedina.org.il/%d7%90%d7%95%d7%93%d7%95%d7%aa%d7%99%d7%a0%d7%95>

בשל קוצר היריעה אתמקד להלן במשימה המופיעה ראשונה בין שש משימותיו של המרכז: המאבק בהדרת נשים במרחב הציבורי בישראל.

מאבקו של המרכז הרפורמי בהדרת נשים במרחב הציבורי

הדרת נשים במרחב הציבורי בישראל היא תופעה חדשה יחסית, ומובילים אותה חוגים ראקציונריים קיצוניים בחברה החרדית בשם חיזוק ערכי הצניעות וטיהור המחנה. המרכז הרפורמי הוא נושא הדגל בעיצוב ההכרה הציבורית שהדרה היא תופעה רוחבית וסוג של הפליה הדוחקת נשים מטה לשולי אירועים או אל מחוץ להם, מגבילה אותן, מעלימה אותן משדה הראייה (אותן עצמן ואת דימויהן), משתיקה את קולותיהן ומונעת מהן שותפות שלמה ומלאה במרחב הציבורי. בניגוד בוטה לגישה הליברלית, ההדרה הופכת את ההשתייכות המגדרית למרכיב דומיננטי בזהותו של מי שנמצא במרחב הציבורי, ומייחסת לו תוצאות מרחיקות לכת.

במחצית השנייה של שנות התשעים של המאה ה-20 החלו חוגים ראקציונריים בחברה החרדית לדרוש מן הציבור החרדי להקפיד על הפרדה מגדרית במקומות ציבוריים ובהקשרים לא פולחניים, שבהם היא מעולם לא הייתה נהוגה. בשם צניעות שלכאורה דרושה לחברה החרדית כולה, ולכאורה נהגה בה מאז ומעולם, דרשו גורמים אלה ממוסדות כמו חברות התחבורה אגד ודן ומשרד התחבורה ליצור הפרדה שתרחיק נשים מגברים ותמנע חיכוך ביניהם. בחנויות ובסניפי מוסדות כמו דואר, קופות חולים ובנקים נדרשו – ולעתים הוסדרו – כניסות נפרדות, שעות קבלה נפרדות או חדרי המתנה נפרדים. באוטובוסים דרשו הקנאים שנשים תעלנה בדלתות האחוריות ותשבנה במושבים שבאחורי הרכב, ואילו גברים יעלו בדלתות הקדמיות וישבו בקדמתו.

בשנת 1997 אימץ שר התחבורה דאז יצחק לוי את הצעתה של ועדה ציבורית (ועדת לנגנטל) שהוקמה באותה שנה, ואישר ניסוי של הפרדה מגדרית בכמה קווי אוטובוס בבני ברק ובירושלים. הניסוי נועד לבחון אם הציבור החרדי אכן מעוניין בהסדר כזה ואם הוא בר-ביצוע. שדולת הנשים עתרה נגד ההחלטה, אך בג"ץ מחק את עתירתה על הסף בלי לדון בה לגופה ובלי להוציא צו ביניים.³⁶ כך נסללה הדרך להדרת נשים ממלכתית.³⁷ בפועל לא שיתפו תושבי בני ברק ותושבותיה פעולה עם הניסוי, ולכן ויתרה חברת דן על ניסיון ההפרדה ושבה להפעיל את כל האוטובוסים העירוניים בעיר במתכונת מעורבת. לעומת זאת, משנת 2001 הרחיבה חברת אגד את ההפרדה המגדרית לעשרות קווים, רובם

36 בג"ץ 5079/97 שדולת הנשים נ' שר התחבורה (לא פורסם, 1999).

37 ראו נוייה רימלט, 'המשפט כסוכן של רב-תרבותיות: על אוטופיה ומציאות בפרשת ההפרדה באוטובוסים', משפטים, מב (תשע"ב), עמ' 794-795.

בין-עירוניים.³⁸ זו גם הייתה השנה שבה החל המרכז הרפורמי לדת ומדינה לעקוב אחר התופעה. בשנת 2010 הוציא המרכז את החוברת הראשונה בסדרת החוברות מודרות למהדרין, הממסגרת את הדרת הנשים ומציגה ומעצבת אותה כבעיה חברתית מגדרית מרכזית בישראל.³⁹

את החוברת כתבה עורכת דין של המרכז ריקי שפירא-רוזנברג, והיא מציגה לראשונה לפני הציבור בישראל את המגוון הגדול של זירות ציבוריות שבהן נכפית הדרת הנשים: מקומות ציבוריים נותני שירותים (כמו קופות חולים ואוטובוסים), מדרכות רחובות, מקומות שבהם מתקיימים טקסים דתיים (כמו הכותל, הר מירון, בתי הספד ובתי עלמין), אירועים וכינוסים של גופים ציבוריים (כמו כנס של משרד החינוך, חגיגות יום ירושלים, הופעה בהיכל התרבות, סיורים במנהרות הכותל) ועסקים פרטיים (כמו אולמות חתונות, לונה פארק, צרכנייה ופיצרייה). החוברת סוקרת את ההיסטוריה של הפרדה מגדרית ביהדות, מציגה ניתוח משפטי של התופעה על פי הדין הישראלי ומסיימת במסקנות ובהמלצות. סעיפיה מראים שהפרדה מגדרית במרחב הציבורי אינה מתחייבת על פי ההלכה ומעולם לא נהגה בקהילות היהודיות; שהשקפת העולם הליברלית, גם כשהיא מכבדת רב-תרבותיות, אינה מאפשרת להסכין עם הדרת נשים, אפילו בקרב קבוצת מיעוט לא-ליברלית; שהמשפט הבין-לאומי שולל הדרת נשים מכול וכול; שהחוק הישראלי אוסר הדרה כזאת.⁴⁰ בשנים שלאחר מכן יצאו דו"חות המשך, ומחוברת לחוברת התארכה רשימת הדוגמאות למקרים שבהם נכפית הדרת נשים במרחב הציבורי, כמו גם המסקנות וההמלצות.⁴¹

38 שם, עמ' 797.

39 מודרות למהדרין, דו"ח ראשון, 2010, https://www.datumedina.org.il/wp-content/uploads/2020/05/%D7%9E%D7%95%D7%93%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%9E%D7%94%D7%93%D7%A8%D7%99%D7%9F1_112010-1.pdf

40 הדו"ח מסיים בשורה של המלצות מעשיות, ובראשן הקביעה הנחרצת 'ש לאסור הפרדה בכל שירות ממלכתי, לרבות שירותים הניתנים על ידי חברות ממשלתיות או ציבוריות במהותן, וזאת אף במסגרת שכונות חרדיות במובהק'; 'אין להסכין עם הפרדה במרחב הפיזי הממשי - כגון סגירת רחובות'; 'מקומות בעלי משמעות היסטורית לאומית ודתית והכותל בראשם, בהם מתקיימים טקסים דתיים ואחרים צריכים לאפשר לזרמים שונים לקיים טקסים לפי השקפתם. על מנת למנוע פגיעה במקומות אלה ברגשות דתיים אחרים צריך להתקיים איזור נפרד בו יתאפשר קיומם של טקסים אלה'; 'לא יהיה אירוע ציבורי הממומן מכספי מיסים שיש בו הפרדה'; 'הפרדה בעסקים פרטיים לחלוטין, כמו בנק או חנות, מהווה אף היא פגיעה בזכות לכבוד ולשוויון, ולכן יש לאסור עליה, אף אם המדובר בעסק המצוי בתוך שכונה חרדית'; 'יש לאסור על קיום כנסים ואירועים המיועדים לגברים בלבד' (שם, עמ' 41-42).

41 מודרות למהדרין, דו"ח שני, 2012, <https://www.datumedina.org.il/wp-content/uploads/2020/05/%D7%9E%D7%95%D7%93%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%9E%D7%94%D7%93%D7%A8%D7%99%D7%9F2-012012-1.pdf>; מודרות למהדרין, דו"ח שלישי, 2013, <https://www.datumedina.org.il/wp-content/uploads/2020/05/%D7>

בשנת 2010 היה נושא הדרת הנשים במרחב הציבורי בישראל חדש לציבור הכללי, וטרם הובן כנושא למאבק פמיניסטי לזכויות אדם/ נשים. מאמרים אקדמיים משפטיים ראשונים העוסקים בהדרה כתופעה חברתית ראו אור לראשונה רק שנתיים ושלוש שנים לאחר מכן.⁴² מיפוי תחום של הפליית נשים וכינויו 'הדרה' ציין פעילות פמיניסטית חלוצית של המרכז הרפורמי; פעילות נחשונית זו סללה את הדרך לזיהוי ההדרה כפרקטיקה ייחודית הפוגעת בנשים ומתבטאת בריבוא גילויים בתחומים מגוונים. אלמלא תיחום ההדרה כפרקטיקה ייחודית ורבת-פנים של שנאת נשים, סביר להניח שכל תופעה כדחיקת נשים לירכתי אוטובוסים ומניעתן מהשתתפות בתכניות רדיו הייתה נתפסת כסוגיה עצמאית המחייבת תגובה ייחודית וטיפול פמיניסטי שונה. אי אפשר להפריז בחשיבות ההמשגה המשותפת של תופעות רבות כהדרה. היא אפשרה זיהוי קווי דמיון בין תופעות מגוונות, איתור הנזק המשותף לכולן והבנה שגם במקרים שבהם ההדרה נדמית שולית או מינורית היא נוטלת חלק בתופעה חברתית רחבה, שנוקה עמוק וקשה.⁴³ אולם המרכז הרפורמי עשה הרבה יותר מלמסגר את תחום ההדרה, לחקור אותו ולהוקיעו. בהובלתה המקצועית של עורכת הדין אורלי ארז לחובסקי (ולפניה עורכת הדין

%9E%D7%95%D7%93%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%9E%D7%94%D7%93%D7%A8%D7%99%D7%9F-3_%D7%A2%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%AA-1.pdf
<https://www.datumedina.org.il/wp-content/uploads/2020/05/%D7%9E%D7%95%D7%93%D7%A8%D7%95%D7%AA-%D7%9C%D7%9E%D7%94%D7%93%D7%A8%D7%99%D7%9F-4-%D7%A1%D7%95%D7%A4%D7%99-1.pdf>

42 רות הלפרין קדרי, "וישיגנתם לבניך ולא לבנותך", הרהורים מן העבר השני של המחיצה: על הכללה והדרה של נשים בשפת ההלכה, מחקרי משפט, יח (תשס"ב), עמ' 353-372; אלון הראל ואהרון שגור, 'הפרדה בין המינים בתחבורה הציבורית', עלי משפט, ג (תשס"ג), עמ' 71-98; מאמר התשובה: נזיה רימלט, 'הפרדה בין גברים לנשים כהפליה בין המינים', שם, עמ' 99-141. הראל ושגור מצדדים בזכותה של הקהילה החרדית לכפות הפרדה מגדרית באוטובוסים, ואילו רימלט מגדירה את ההפרדה כהפליה מזיקה ואסורה. רימלט מציעה שלושה טיפוסים מקרים שבהם הפרדה מגדרית יכולה להיות מותרת: 'כשהיא אינה מתבססת על תפיסות ביחס לנחיתותן של נשים או אכפתותן, אלא משרתת צרכים ואינטרסים נשיים וגבריים כאחד ונותנת להם מענה שווה' (שם, עמ' 136); 'כאשר ההפרדה תורמת בסופו של דבר להעצמה של נשים ולתיקון הפליה היסטורית כנגדן' (שם, עמ' 137); 'מקרים שבהם השירות בעל האופי הציבורי המדובר נמצא בשוליו של המרחב הציבורי מן הבחינה שהוא נוגע בהיבט בלתי משמעותי ובלתי חיוני של החיים הציבוריים. כזה יכול להיות למשל המקרה של חוג בית הפתוח לציבור, אירוע משפחתי הנערך באולם ציבורי או אירוע תרבותי בהיקף מצומצם' (שם).

43 במובן זה אפשר להשוות את ההמשגה 'הדרה' להמשגה של 'הטרדה מינית': עד שהטרדה מינית זוהתה כתופעה חברתית רחבה הפוגעת בנשים במקומות עבודה, ברחוב, בתחבורה הציבורית ובאינטראקציות חברתיות מכל הסוגים, כל 'מזמוז' או הערה סקסיסטית נתפסו כעומדים בפני עצמם, ודעת הקהל לא פיתחה תפישה כוללת להתייחסות רצינית למכלול.

עינת הורביץ), יזם המרכז וניהל שורה ארוכה של תביעות משפטיות שנועדו לקעקע הדרת נשים בקשת רחבה של מופעים. בשורה של הליכים משפטיים ובמשך שנים מספר ייצג המרכז נשים אורתודוקסיות תושבות בית שמש במאבקן נגד העירייה, שסירבה להסיר שלטים שחרדים קיצוניים תולים במקומות פומביים ואשר דרשו מנשים להתלבש בצניעות. התקבלה תביעת פיצויים של כמה תובעות נגד העירייה, ובית המשפט פסק להן פיצוי בסך 60,000 שקלים.⁴⁴ כשהעירייה נאחזה בתירוצים שונים, הותרה חלק מן השלטים תלויים והתעלמה מפסק הדין שניתן, הוגשה עתירה שהסתיימה בהסכמת העירייה להוריד את כל השלטים.⁴⁵ כשהמשיכה לגרור רגליים ולהתעלם מהוראות בית המשפט, הגיש המרכז בקשה בגין ביזיון בית המשפט, והיא התקבלה על ידי בית המשפט המחוזי ואושרה בפסק דין של בית המשפט העליון בערעור שהגישה העירייה.⁴⁶ בית המשפט פסק בבירור ששלטי צניעות תורמים להדרת נשים מן המרחב הציבורי, וכי זו תופעה פוגעת ומזיקה שעירייה חייבת להיאבק בה בנחישות גם אם הדבר כרוך בהתקנת מצלמות ובהורדה חוזרת ונשנית של שלטים שנתלים שוב ושוב.

שורה נוספת של תביעות של המרכז עסקה בהפרדה מגדרית ובמניעת נשים מלהספיד את יקיריהן בטקסי קבורה בבתי עלמין יהודיים בישראל.⁴⁷ בעניין רוזית דוידאן משנת 2012 קיבל השופט בבית המשפט לתביעות קטנות בבאר שבע עמית כהן את התביעה ופסק שמניעת התובעת מקריאת הספד על אביה אסורה על פי סעיף 3 לחוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים.⁴⁸ הוא פסק לתובעת את מלוא סכום הפיצויים שדרשה, 31,900 שקלים, ואלף שקלים הוצאות משפט. תביעות נוספות תלויות ועומדות.

בסוגיית הדרה בעסקים פרטיים תבע המרכז פיצויים בשנת 2016 בשמה של נוסעת שנדרשה לעבור מקום בטיסת אל על משום שנוסע חרדי סירב לשבת ליד אישה.⁴⁹ אל על קיבלה את עמדת המרכז שהעברת הנוסעת ממקומה אסורה על פי חוק איסור הפליה, והתחייבה לתדרך את כל עובדיה ועובדותיה בהתאם. בית המשפט אישר את הסכמת הצדדים שאל על תשלם לתובעת פיצויים בגובה 6,500 שקלים. בהמשך לכך ייצג המרכז

44 ת.א. (בי"ש) 41269-02-13 נילי פיליפ נ' משה אבוטבול ראש עיריית בית שמש.

45 עת"מ (ירושלים) 4919-05-15 נילי פיליפ נ' משה אבוטבול ראש עיריית בית שמש.

46 ע"פ 5338/17 משה אבוטבול ראש עיריית בית שמש נ' נילי פיליפ.

47 ת.ק. 33424-02-12 רוזית דוידאן מיכאלי נ' חברה קדישא אופקים; ת.א. 38824,38943-07-14, המרכז

הרפורמי לדת ומדינה נ' חברה קדישא ירושלים וחברה קדישא רחובות; רע"א 6282/14 סוזן אייד נ'

חברה קדישא נתניה; ת.א. 35231-07-14 מיקי דרוור נ' המועצה הדתית עתלית; ת.א. 52985-06-18

טל אבוטבול נ' מועצה דתית יבנה.

48 חוק איסור הפליה, התשס"א-2000, ס"ח 58, להלן חוק איסור הפליה.

49 ת.א. 14588-03-16 רנה רבינוביץ' נ' אל על.

בשנת 2018 מורה דרך שתבע פיצויים על פי חוק איסור הפליה מצוק מנרה, לאחר שנשים בקבוצה שהדריך הודרו מקרון של רכבל לבקשתם של מבקרים חרדים באתר.⁵⁰ בשנת 2019 הגיש המרכז (עם עורך הדין אסף פינק) תביעה ייצוגית נגד חברת איקאה על הדרת נשים מקטלוג לציבור החרדי.⁵¹

שתי ההתדיינות החשובות ביותר, שהניבו את פסקי הדין המשמעותיים והמשפיעים ביותר, הוגשו בידי המרכז נגד הדרת נשים מקדמת אוטובוסים ולמתן פיצויים בגין הדרת נשים משידוריה של תחנת הרדיו קול ברמה. שתיהן הוציאו מן הכוח אל הפועל את הפוטנציאל של החוק משנת 2000 למניעת הפליה מגדרית מסוג הדרה של נשים מן המרחב הציבורי. בנושא הדרת נשים בתחבורה הציבורית עתר המרכז בשמו ובשם נעמי רגן וארבע אחרות כבר בשנת 2007 (גם את עתירה זו, כמו את מרבית התביעות, הגישה עורכת הדין אורלי ארז לחובסקין). פסק הדין של בג"ץ משנת 2011 קבע הלכה תקדימית שהפרדה מגדרית כפויה באוטובוסים אסורה.⁵² השופט אליקים רובינשטיין בהחיר באותיות מודגשות (במקור):

מפעיל תחבורה ציבורית (כמו כל אדם אחר) אינו רשאי לומר, לבקש או להורות לנשים היכן עליהן לשבת באוטובוס רק משום היותן נשים, או מה עליהן ללבוש, והן רשאיות לישב בכל מקום שתרצינה. [...] האם באמת צריך בכלל לומר שאסור לכפות על אישה, או להורות לה, לשבת בשורות האחרונות של האוטובוס...? האם באמת צריך לומר שהתנפלות של גברים על אישה שחרגה מתחום המושב שיועד לה (כפי שתואר בחלק מהתצהירים שהוגשו) אסורה ועלולה להיות נשוא דין פלילי? האם אין כל אדם הגון, חילוני, דתי או חרדי מבין זאת בחינת פשיטא?⁵³

50 11-18-59229 ג'יימס סלטר נ' חברת צוק מנרה בע"מ. התביעה עודנה תלויה ועומדת.

51 ת"צ 65819-02-19 חנה כצמן נ' ליבנה צפוני בע"מ.

52 בג"ץ 746/07 נעמי רגן נ' משרד התחבורה, פורסם בנוב, 5.1.2011. בשלב שבו ניתן פסק הדין חזר בו משרד התחבורה, בלחץ עתירת המרכז, מעמדתו המקורית והסכים לאמץ את המלצותיה של 'ועדה לבדיקת הסדרי ההסעה בתחבורה הציבורית בקווים המשמשים את המגזר החרדי' (הוועדה, בראשותו של אלכס לנגר, מונתה ביום 11.5.2008, בעקבות העתירה לבג"ץ, והגישה את המלצותיה ביום 26.10.2009. לפירוט ראו סעיף ה לפסק הדין). פסק הדין אימץ את המלצות הוועדה ונתן להן בכך מעמד של פסק דין. בתוך כך, כהמלצת הוועדה, התיר בג"ץ למשרד התחבורה לשוב ולקיים מבחן בן שנה שיאפשר אגד לפתוח את דלתותיהם האחוריות של אוטובוסים המשרתים את הציבור החרדי, ולבחון אם יש לאפשר לנשים שחפצות בכך לעלות בדלתות אלה מרצונן החופשי ולשהות ללא כפייה באחורי האוטובוסים. משרד התחבורה נדרש לפקח ביעילות שהמבחן מתנהל כהלכה. המרכז התנגד בעתירתו לחלק זה של המלצות הוועדה, אך עמדתו נדחתה בבג"ץ. סייג זה הטיל צל על ההלכה שנקבעה בפסק הדין.

53 פסקאות יט-כ בפסק הדין. {ההדגשה במקור?}

הוא הוסיף והדגיש:

התחבורה הציבורית בישראל שייכת לחברה הישראלית כולה, היא חלק מהמרחב הציבורי השייך לכל קבוצות האוכלוסייה ולכלל אזרחי המדינה כפרטים – אלא המעוניינים בהפרדה ואלה שאינם מעוניינים בה. [...] איננו עוסקים, איפא, בשאלת יחסה של גישה ליברלית רב-תרבותית לקבוצה תרבותית 'לא ליברלית' הנוקטת בקרבה פרקטיקה מפלה; ענייננו בשאלת כפייתה של פרקטיקה תרבותית מסוימת [...] על קבוצות ופרטים שאינם מעוניינים בה בפרט, ועל המרחב הציבורי הישראלי בכלל.⁵⁴

בג"ץ הורה לאגד לקבוע בכל קווי האוטובוס שבהם הופעלה הפרדה מגדרית שלט המצהיר 'כל נוסע ראוי לשבת בכל מקום שיבחר [...] הטרדת נוסע בעניין זה עלולה להיות עבירה פלילית'. חברת אגד נדרשה גם להדריך את נהגיה לפעול לפי הוראות החוק ופסיקת בג"ץ, ולפרסם מודעות בעיתונות ובאינטרנט המבהירות את המצב המשפטי. משרד התחבורה נדרש לשאת בשכר טרחת המרכז בסך 30,000 שקלים.

בעקבות פסק הדין סייע המרכז לנוסעות אוטובוסים שתבעו פיצויים במקרים שבהם אגד לא צייתה להוראות בג"ץ, לא מנעה הפרדה מגדרית ונהגיה שיתפו פעולה עם נוסעים חרדים שדרשו וביצעו הרחקת נשים בכפייה מ'איזורים גבריים' באוטובוסים.⁵⁵

פסק דין רגן זכה לביקורת פמיניסטית מוצדקת מפני שלא הביע עמדות נחרצות וחד-משמעיות יותר.⁵⁶ השפעתו על המציאות הייתה ככל הנראה מוגבלת, שכן נראה שישנם קווים שבהם נשים מוסיפות לשבת באחורי האוטובוסים, לכאורה 'מרוצונן החופשי'. עם זאת, פסק הדין משמש מסד יציב ואיתן לתביעות, לעתירות ולהחלטות שיפוטיות השוללות הדרת נשים. אחת התביעות הללו, קולך נ' רדיו קול ברמה, שאף אותה הגיש המרכז (עם עורך הדין אסף פינק) הניבה, אחרי התדיינות ממושכת שהסתיימה בשנת 2018, את ההחלטה השיפוטית שהיא אולי החשובה שניתנה בסוגיית ההדרה.⁵⁷ בתיק זה ייצג המרכז את הארגון הפמיניסטי הדתי קולך, וניהל תביעה ייצוגית נגד תחנת הרדיו החרדית-מזרחית קול ברמה. הטענה שהעלה המרכז בשם ארגון קולך הייתה שבמשך כשנתיים וחצי, עד להתערבות ההחלטית של הרגולטור, הדירה תחנת הרדיו נשים מכל שידוריה ותכניותיה. על פי מדיניות מוצהרת קולך לא נשמע בשום הקשר ובשום שעה. הדרה משתיקה זו, נטען, היא הפליה אסורה בהוראותיו של חוק איסור הפליה, ופגיעה במידה רבה בקבוצה גדולה של נשים –

54 פסקה ל בפסק הדין.

55 למשל, ת.ק. 2917-10-11 אריאלה מרסדן נ' נגדי; ת.ק. 11-07-3462 חנה פסטרנק נ' יחיא.

56 ראו נויה רימלט, 'המשפט כסוכן של רב-תרבותיות'.

57 פסק הדין האחרון שניתן בידי שופטת בית המשפט המחוזי גילה כנפי-שטייניץ הוא: תצ (י-ם)

12-08-23955 קולך – פורום נשים דתיות נגד רדיו קול ברמה בע"מ, ב' 2018.20.9.

עשרות אחוזים ממאזינות התחנה – וממי שהיו מאזינות לה אלמלא ההדרה. קולך, בייצוג המרכז, דרשה שתביעה תוכר כתביעה ייצוגית המאפשרת לדרוש פיצויים עבור מספר גדול של נפגעות שאינן תובעות בפועל.

התביעה נגד רדיו קול ברמה נידונה שנים מספר, ובסופן התקבלו כל טענותיהם העקרוניות של ארגון קולך ושל המרכז הרפורמי ועורך הדין פינק שייצגו אותו. בית המשפט המחוזי קבע, ובית המשפט העליון אישר, כי השתקת קולן של נשים בשידורי תחנת רדיו היא הדרה מן המרחב הציבורי ויוצרת לכן הפליה אסורה על פי חוק איסור הפליה. שתי הערכאות קבעו גם שההדרה המפלה מצדיקה תביעה ייצוגית, וכי ארגון קולך, ארגון פמיניסטי דתי, מתאים לייצג את הקבוצה הנפגעת. בית המשפט לא פסק לנפגעות את הסכום שדרשו קולך והמרכז, 22 מיליון שקלים, והסתפק בפסיקת פיצוי סמלי של מיליון שקלים בלבד, בקבלו את הטענה של תחנת הרדיו שפסיקת פיצוי בסכום גבוה תגרום לתחנה קשיים כלכליים ניכרים (בית המשפט ציין שלולא המצב הכלכלי של התחנה מן הראוי היה לפסוק בגין ההדרה החמורה פיצוי גבוה יותר, בסך 10 מיליון שקלים ויותר). הפיצוי שנפסק נועד לקדם תכניות להעצמת נשים מסורתיות, דתיות וחרדיות. לקולך נפסקו גמול בסך 80,000 שקלים והוצאות משפט בסך 100,000 שקלים, ולמרכז הרפורמי ולעורך הדין פינק נפסקו (בערעור לעליון) – 250,000 שקלים שכר טרחה בגין שנות עבודתם. השופטת המחוזית גילה כנפי שטייניץ הבהירה בפסק הדין כי הפיצויים נועדו לכפר על כך שההדרה המלאה והמתמשכת גרמה

נזק לא ממוני של תסכול, צער, עלבון, תחושת השפלה, תחושות של פגיעה בכבוד ובערך העצמי, העמקת תפיסות של נחיתות נשית ומניעת השפעה על סדר היום הציבורי. [...] 'גלי ההדף' של הפליית נשים משפיעה לא רק על מאזינות התחנה, אלא גם על עיצוב השקפת עולמם של כלל מאזיני התחנה, על השיח הציבורי עצמו, על 'שוק הרעיונות' ולפיכך על החברה כולה.⁵⁸

עוד היא הדגישה 'מדובר בתביעה ייצוגית בעלת חשיבות ציבורית של ממש שעשתה לראשונה שימוש במוסד התובענה הייצוגית ככלי לקידום שוויון למניעת הפליה מגדרית. התובענה השיגה תועלת לחברות הקבוצה ולציבור לרבות הרתעה מפני הפרדה דומה של החוק'.⁵⁹ בית המשפט העליון הצטרף לדברי השבח של השופטת המחוזית, וקבע כי התובענה תקדימית ופורצת דרך וכי אי אפשר להפריז בתועלת שהשיגה בהרתעה מפני הפליה עתידית.

58 שם, סעיף 58 בפסק הדין.

59 שם, סעיף 88 בפסק הדין.

לסיום: פעילות משפטית שהיא תיקון עולם

לא יכול להיות ספק שההתדיינויות המשפטיות שניהל המרכז נגד הדרת נשים במקרים של רגן, קולך ושאר התיקים שהוזכרו הן תיקון עולם בכלים משפטיים. ביסוס הפסיקה הישראלית השוללת הדרת נשים כסוג של הפליה אסורה מגלם את כל ערכי היסוד שהתנועה הרפורמית בישראל מקדשת ומבקשת לקדם. פסקי הדין שהמרכז השיג מחזקים את שוויון האישה בישראל, את הצדק החברתי ואת הערכים הליברליים ההומניים של שוויון, חירות וכבוד האדם. הם שוללים כפייה דתית פנאטית ומונופול אורתודוקסי שמרני במרחב הציבורי בישראל. בכל אלה מקדמת התנועה הרפורמית את יהדותה כפי שהיא תופסת אותה, כמו גם את עשייתה הציונית. שיתופי הפעולה של המרכז עם ארגון קולך ועם תובעות פרטיות (כמו התובעות נגד שלטי הצניעות בבית שמש) מחזקים את קשריה של התנועה הרפורמית בישראל עם גורמים פרוגרסיביים בקרב האורתודוקסיה.

הקוץ העיקרי באליה זו הוא שהפעילות המשפטית החשובה של המרכז הרפורמי והצלחותיה המרשימות גם בעיצוב התודעה הישראלית, אינן מסייעות לתנועה הרפורמית להעביר לציבור הרחב את המסרים על משמעות היהדות שהיא מגלמת ומקדמת. פסק הדין נגד רדיו קול ברמה מעלה את המודעות הציבורית לפוגענות שבהפליה מגדרית, אך הוא מקושר עם התובע, ארגון קולך, ולא עם המרכז שניהל את התביעה (בשעה שנכתב המאמר, בערך בויקיפדיה על פסק הדין לא הופיע שמו של המרכז). פסק הדין האוסר הדרה כפויה בתחבורה הציבורית מעלה את המודעות לנזקיה של הדרת נשים, אך אינו מבהיר כיצד המאבק בהדרה מבטא את יהדותה של התנועה הרפורמית ואת ציוניותה. מי שאינם מכירים את מצע התנועה עלולים לחשוב, ברוח ביקורת של אביעד הכהן, שהעתירה נועדה לנגח את הקהילה החרדית ולהחלישה. בג"ץ הגיור, שבו פתחתי רשימה זו, עלול ליצור רושם משלים שמטרת התנועה היא לחזק את כוחה המוסדי הפוליטי כנגד זה של האורתודוקסיה.

לנוכח תפיסת עולמה הדתית הערכית של היהדות הרפורמית בישראל, הפעילות המשפטית הרפורמית של המרכז היא בבחינת תיקון עולם וביטוי של השקפת עולם יהודית, ציונית, ליברלית והומנית. אפיון זה משווה לפעילות המשפטית ממד דתי, אמוני, ערכי שמצדיק אותה על בסיס תפיסת העולם הרפורמית בלי להתייחס לתוצאות חיצוניות (כמו תרומת הפעילות המשפטית להגדלת הקהילות הרפורמיות וכוחן הפוליטי). עם זאת, דומה שהציבור הישראלי אינו מודע לכל אלה. גם מי שמעריכים את ההישגים המשפטיים ואת תרומתם לחיזוק אופיה הדמוקרטי הליברלי של ישראל אינם מודעים לכך שעל פי המשנה הרפורמית זו ליבת היהדות והציונות. ישראלים אינם מודעים לכך שהפעילות המשפטית הערכית היא מימוש של יהדות חלופית לפולחן האורתודוקסי. גם אני עמדתי על הדברים לראשונה רק בעת שכתבתי מאמר זה. עכשיו, כשהתנועה הרפורמית השיגה הישגים חשובים כל כך, טוב יהיה אם תמצא דרך ליידע את הציבור הישראלי שהישגים אלה מבטאים בעיניה את היהדות ואת הציונות. כך יוכל הציבור לבחון השקפת עולם זו ולבחור בה.